

**АЛФРЕД АДЛЕРНИНГ ҚАЛБ КОНЦЕПЦИЯСИДА ИНСОН
КАМОЛОТИНИНГ ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАР БИЛАН
ШАРТЛАНГАНЛИГИ МАСАЛАСИ**

Иномжон Абобакир ўғли АСАТУЛЛОЕВ

доцент

фалсафа фанлари бўйича (PhD) фалсафа доктори
Фарғона давлат университети
Фарғона, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада Алфред Адлернинг қалб концепциясида инсон камолотининг ижтимоий омиллар билан шартланганлиги масаласи ёритилган. Шу билан бирга Адлер қарашларидаги инсоннинг маънавий юксалишидаги психоаналитик жиҳатлар таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: қалб, руҳият, онгсизлик, инсон камолоти, маънавий борлиқ, ижтимоий ҳаёт, ижтимоий ҳиссиёт, ижтимоий муҳит.

**ВОПРОС ОБУСЛОВЛЕННОСТИ ЗРЕЛОСТИ ЧЕЛОВЕКА
СОЦИАЛЬНЫМИ ФАКТОРАМИ В КОНЦЕПЦИИ ДУШИ АЛФРЕДА
АДЛЕРА**

Иномжон Абобакир углы АСАТУЛЛОЕВ

доцент

доктор философии (PhD) по философским наукам
Ферганский государственный университет
Фергана, Узбекистан

Аннотация

В статье освещается проблема зрелости человека, обусловленная социальными факторами, в концепции души Альфреда Адлера. При этом анализируются психоаналитические аспекты духовного роста человека во взглядах Адлера.

Ключевые слова: душа, психика, бессознательное, человеческое совершенство, духовное существование, общественная жизнь, социальное чувство, социальная среда.

Инсон ички рухий кучларининг ўз-ўзидан ривож ҳақидаги таълимоти билан Алфред Адлер ўз замондош файласуфларидан бир қадам олдинга кетди. Шахсни ўз ижодининг маҳсули сифатида талқин қилиниши субъектнинг фаол ҳаракат сабабини тушунишга йўл очади. Инсон табиий ва ижтимоий дунёни кузатувчи сифатида қабул қилмайди, ундаги ўз борлигини четдан туриб кузатмайди, аксинча шахсий-индивидуал мавжуд бўлиш учун шароит яратади. Шахсни бундай тушуниш – унинг маслакдоши Карл Юнг таълимотидан фарқ қилади. Лекин шунга қарамай, инсон маданияти ҳақидаги

адлерча талқин мукаммал бўлмаган таълимотдир. Адлер инсонни ижтимоий мавжудот эканлигини таъкидлайди, ҳолос. У ўз ҳаётининг ижодкори сифатида намоён бўлади, лекин олим инсоннинг ички дунёси билан ташқи ижтимоий борлиғи ўртасидаги ҳақиқий алоқаларни, муносабатлар характерини тўлиғича очиб бера олмайди. Бундан ташқари, инсон хулқининг ижтимоий моҳиятини аниқлашда Адлер фақат инсон руҳияти онгсиз жиҳатларига таянади.

Инсон ижтимоий манфаати ва “етукликка интилиши” туғма хусусиятга эга, айни пайтда инсон ички ўз табиатига эга бўлиб, илоҳий шартлангандир. Ўйлаб топилган ички лойиҳа – “агар бундай бўлса”, яъни шахсий тажриба таъсирида ҳаракатга келадиган инсон фаолияти сўнгги мақсадга етишга қаратилган. Бунинг ўзи ҳам лойиҳадир, зеро, у ички қониқишга олиб келиши мумкин, лекин ҳақиқий муаммоларни ҳал этмайди.

Шундай қилиб, Адлердан бошлаб руҳият таҳлили таълимоти *ижтимоий* мазмун касб этади. Унда инсон хулқининг фақат биологик шартланганлигига эътибор қаратилмасдан, балки ижтимоий омиллар аҳамияти ҳам тарихий-фалсафий жиҳатдан ўрганилади. Ижтимоий омиллар ҳам шахс фаолиятини белгиловчи йўналишлардан бирини ташкил қилади.

Инсон ҳаётидаги ижтимоий омилларнинг ўрни ҳақидаги қарашларида қуйидаги жиҳатни эътиборга олмоқ лозим, “ижтимоий манфаат” ва “ҳукмронликка интилиш”нинг адлерча таълимоти қанчалик зиддиятли бўлишига қарамай, бир ўзанга йўналтирилган. Зотан, “ижтимоий манфаат” онгсиз “ҳукмронликка интилиш”нинг бевосита қарама-қарши ғояси бўлиши керак, чунки у шахс биологик тайёр бўлмаган интилишлари билан эмас, энг аввало инсонларнинг ақлга монанд ижтимоий ҳаёти билан боғлиқ [11].

Бироқ Адлер таълимотида “ижтимоий манфаат” ҳам, “ҳукмронликка интилиш” ҳам тенг маънода инсон номукаммаллиги ўрнини қопловчи жараён вазифасини бажаради. Ижтимоий манфаатни инсон мавжудлигининг табиий ожизлигини ҳақиқий ва зарурий равишда ўрнини қопловчи тузилмалигини айтади. Айнан “ижтимоий манфаат” туфайли, Адлер фикрига кўра, инсон

ижтимоий қабул қилган муайян ҳаётий вазиятга кўникиши ва мослашиши содир бўлади. Булар ижтимоий ва руҳий жараёнларда амалга ошади. Демак, адлерча “ҳукмронликка интилиш” ҳамда “ижтимоий манфаат” таълимоти бир хил мазмун-моҳиятга эга. Икки омил ҳам номукамаллик ҳиссиёти ва инсоннинг ожизлиги, ҳимоясизлиги натижасида вужудга келади. Иккиси ҳам табиий ва ижтимоий дунёга мослашиш тузилмаси ривож учун туртки ролини ўйнайди.

Ўзининг руҳият ҳақидаги қарашларини ривожлантириб, Адлер шундай қарорга келади: инсон ҳуққининг фақат онгсиз турткиларини тадқиқ қилиб, инсон табиатининг яхлит манзарасини тасаввур қилиб бўлмайди. Инсоннинг ички табиатини, ҳаётий фаолият омилларини тушуниш учун энг аввало, уни ўраб турган табиий ва ижтимоий муносабатлар йиғиндисини ўрганиш зарур. Бу алоқаларни кузатишни гўдаклик чоғиданоқ бошлаш керак. Адлерга кўра, бола ҳаёти ижтимоий муносабатлар билан боғланган ва унинг диққати нафақат ўзига, балки бошқа одамларга ҳам қаратилган бўлади. Зеро, инсон муносабатлари бошқа одамлар билан, табиат билан, ижтимоий тузилмалар, ижтимоий алоқалар ва муносабатлар билан шартланганлиги учун “руҳий фаолиятни ижтимоий муносабаталарни тушунмасдан туриб англаб бўлмайди” [7].

Демак, Адлер фикрига асосан, инсон ўзи яшайдиган ижтимоий муҳитдан ажралмаган ҳолда эркин ҳаракат қила оладиган мавжудотдир. Веналик шифокор инсонларнинг “ижтимоий ҳаёт мантиғи”га, инсоннинг ижтимоий мавжудотлигига мурожаат қилади. Шахснинг ички дунёси билан ташқи воқеий дунё муносабатларининг ўзаро алоқасининг мавжуд ҳолатини ўрганишни истайди. Адлер диққатини меҳнат тақсимотига, инсоний муносабатларда иқтисодий-ижтимоий тузилмаларнинг шаклланишига, улардаги инсоннинг ички руҳий фаолиятига, маънавий ҳаётига қандай таъсир қилишига қаратади. Меҳнат тақсимоти ижтимоий инсоний борлиқнинг моҳияти сифатида кўрилади. Ўз мулоҳазаларида Адлер ҳозирги цивилизациянинг ўзига хос устувор қадриятларини аниқлашга ҳаракат

қилади. Хусусий мулк, пул ҳукмронлиги инсон хусусиятининг шаклланишига таъсир қилишини кўрсатиб беради. Адлер шундай далилни аниқлайдики, инсонлар катта бойликка, пулга эга бўлишга интиладилар, ижтимоий ахлоқ эса шахснинг бундай хислатини ёқламайди. Шунга қарамай инсон хусусияти ҳамда ички руҳий тузилмасининг шаклланишида ижтимоий шароит ва иқтисодий вазият асосий рол ўйнайди.

Инсоннинг маънавий дунёси ва ҳуққнинг омилларига ижтимоий-иқтисодий шароитнинг белгиловчи таъсири ҳақида гапириб, Адлер ўз диққатини фақат жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тузилмаси билан инсоннинг яқка-шахсий борлиғи ўртасидаги алоқасигагина эмас, балки шу билан бирга инсонда иқтисодий вазиятга нисбатан инсон руҳиятида тесқари тасаввурнинг туғилишига қаратади. Бу масалалар бир-бири билан ҳамбарчас боғлиқ бўлса, ҳам Адлер уларни бир-биридан ажратади. Уни бегоналашган онгнинг шаклланиш тизимлари қизиқтирмайди, балки шахснинг муайян ижтимоий-иқтисодий вазият билан боғлиқ руҳий ҳолати қизиқтиради. Шунинг учун ҳам Адлер шахснинг ахлоқий сифатларини, унинг ҳуққ-атвориға хос бўлган кибр-ҳаво, ҳасад, бўйсунувчанлик, зикналик каби қирраларни таҳлил қилади [8]. Шундай қилиб, Адлер фикрича, ижтимоийлик туғма ва ворисий “ижтимоий ҳиссиёт”ни тан олиш билан белгиланади. Инсоннинг шахсий ва ижтимоий ривожда ирсийлик хусусиятларнинг ўзгариши мумкинлиги ҳақидаги масалани ҳам кўтармайди.

Адлер фикрига кўра, инсон шахсини, ички руҳий оламини тушуниш – у мансуб бўлган табиий ва ижтимоий муҳитни очишни англатади. Шундай маънода инсон, бир томондан, заиф, ҳимоясиз биологик мавжудот сифатида ўз “номукамаллик ҳисси” ўрнини “ҳукмронликка интилиш” билан қоплайди, бошқа томондан, ижтимоий мавжудот сифатида “умуминсоний ҳиссиёт”га эга ва бутун инсоният зотиға даҳлдор бўлган хилқатдир. Инсон мавжудлигининг ана шу томонлари ўртасида узилмас ришта мавжуд, Адлер фикриға кўра, шуни ечиш зарур. “Индивидуал психология” онгсиз равишда “ҳукмронликка интилиш” табиатини очиш, инсонлар ўртасидаги ижтимоий

алоқаларни ҳал қилмоғи, умуминсоний бирдамликка эришиш, инсоният зотиға хос бўлган ижтимоийлик ҳиссиётиға асосланган нуқтани ахтариш билан шуғулланади. Бу ерда асосий мезонни “ижтимоий ҳиссиёт” (ёки “ижтимоий интилиш”) ўйнайди. “Ижтимоий ҳиссиёт” – инсонлар ва инсон жамоалари ўртасидаги алоқани, инсоннинг умуминсоний муносабатлар билан алоқасини билдиради. Адлер фикрича, фақат “ижтимоий ҳиссиёт” ёрдамида руҳий ҳаёт ҳодисасини самарали ўрганиш мумкин” [7].

“*Ижтимоий ҳиссиёт*” Адлер фикрича, зарурий, лекин инсон табиати синоатини ёритувчи ягона мезон эмас, ундан кам бўлмаган яна бир мезон – онгсиз ҳолдаги “ҳукмронликка интилиш”дир. Худди шулар “индивидуал психология”да инсон мавжудлигининг умумий, моҳиятий омилларини ташкил қилади. Бу инсон руҳий ривожининг икки йўналишини белгилайди ҳамда ҳаётий фаолиятини йўналтиради, ҳаёт тарзини шакллантиради. Шахснинг ички дунёси инсоннинг ижтимоий-руҳий хусусиятини, инсон ҳулқи илдизларини очишда ёрдам берувчи асосий ролни ўйнайди.

“*Ижтимоий манфаат*” тушунчаси Адлер талқинида фақат инсонларнинг ўзаро умуминсоний ёки якка-шахсий алоқаларини ўз ичига олибгина қолмай, балки инсон томонидан ҳаётнинг умумий боғловчи муносабатларини ҳам қамрайди. Бу шуни билдирадики, ҳар бир шахс ўзини бошқа инсон кўзи билан кўради, ҳаётий вазиятларни ижтимоий қабул қилинган жиҳатлар орқали баҳолайди. Булар инсонларнинг муайян жамоада яшаши натижасида келиб чиққан маданий, ахлоқий ва ижтимоий меъёрлардир. Ҳукуқий муносабатлар, ахлоқий ва эстетик баҳолар “ижтимоий манфаат”га асосланган. Зеро ҳамма назарий ва амалий “ҳаётий муаммолар ижтимоий манфаатга эга бўлади” [1]. “*Индивидуал психология*” инсонга ана шу қадриятларни англаш ва ҳаётий вазиятларга кўникиш учун ёрдам беради.

Шундай қилиб, охир-оқибат “ижтимоий манфаат” ва “ҳукмронликка интилиш”нинг адлерча талқини қанчалик зиддиятли бўлишига қарамай, бир ўзанга йўналтирилган. Зотан, “ижтимоий манфаат” онгсиз “ҳукмронликка интилиш”нинг бевосита инкори бўлиши керак, чунки у шахснинг биологик

тайёр бўлмаган интилишлари билан эмас, энг аввало инсонларнинг ақлга монанд ижтимоий ҳаёти билан боғлиқ. Бироқ Адлер назариясида “ижтимоий манфаат” ҳам, “ҳукмронликка интилиш” ҳам тенг маънода инсон тўлиқсизлиги ўрнини қопловчи тизим вазифасини бажаради. “Ижтимоий манфаат, - деб таъкидлайди олим, - бу инсон мавжудлигининг табиий ожизлигини ҳақиқий ва зарурий равишда ўрнини қопловчи тизимдир” [1]. Айнан “ижтимоий манфаат” туфайли, Адлер фикрига кўра, шахснинг ижтимоий қабул қилган муайян ҳаётий вазиятга кўникиши ва мослашиши содир бўлади. Булар ижтимоий ва руҳий даражаларда амалга ошади. Демак, адлерча “ҳукмронликка интилиш” ҳамда “ижтимоий манфаат” таълимоти бир хил даражали табиатга эга [8]. Икки омил ҳам номукаммаллик ҳисси ва инсоннинг ожизлиги, ҳимоясизлиги натижасида вужудга келади. Иккиси ҳам табиий ва ижтимоий дунёга мослашиш тизимининг ривож учун туртки ролини ўйнайди.

Адлер инсонни ижтимоий мавжудот сифатида талқин қилиб бир қадам олдинга кетди. У ижтимоий муносабатлар деганда, нафақат оилавий муносабатларни (худди Фрейд сингари), рамзий-жамоавий алоқаларни (Юнг каби) эмас, балки қонуний-ҳуқуқий, ахлоқий-хулқий ва хусусий мулкӣ, меҳнат муносабатларини назарда тутди. Лекин бу руҳият таҳлили ҳаракатида тўнтарилиш бўлмади. Чунки, бу муносабатлар инсоннинг онгсиз интилишлари чегарасидан чиқиб кета олмади. Инсонга хос бўлган ижтимоий ҳиссиёт ва манфаат ўз негизида биологик туғма хусусиятга эга бўлади. Қисқача, хулоса шуки, “номукаммалликни енгишга интилиш қанчалик туғма бўлса, ижтимоийлик ҳиссиёти ҳам шунчалик туғмадир” [1].

Файласуфлар ва психологлар ҳамма нарсани қатъий сабабларга кўра шартланганлигини тан оладилар. Буни Адлер кенг тарқалган камчилик деб ҳисоблайди. Унинг фикрига кўра, психологияда сабабийлик ва зарурий боғлиқлик ҳақида гапириб бўлмайди, чунки шахснинг руҳий фаолиятининг йўналишини тушунтиришда табиийлик ва таъсир этувчилар асословчи тамойил бўлолмайди. Инсон хулқини, ҳаёт фаолияти ва унга таъсирини

тушунтириш учун унинг *охирги мақсади* ҳамда интилишини билиш зарурдир. Зеро, “инсоннинг руҳий ҳаёти, унинг мақсади орқали шартланган, унинг хулқи тўлиқлигича мақсадга интилишида намоён бўлади” [7].

Адлернинг бундай қатъий ёндашувда туриши сабабий омилларни бутунлай тан олмаслигидан далолат бермайди. Сабабийлик шахс хулқини тушунтиришда, унинг фаолиятини очиб беришда аҳамиятга эга бўлмайди. Лекин шахс ижтимоийлашуви ва ривожини тузилмаларини аниқлашда сабабийлик муайян ролни ўйнайди. Олимнинг таъкидига кўра, шахс ривожининг сабаби “тўлиқсизлик ҳиссини” енгиб ўтишда намоён бўлади. Бу ҳол инсоннинг табиатан биологик номукамаллиги туфайли ҳосил бўлади. Хусусан, “ўрнини қоплаш” ва “ўта ўрнини қоплаш” тузилмалари инсон ҳаёт фаолиятини ҳаракатга чорловчи сабаб сифатида кўрилади. Адлер тушунчасига кўра, ана шу сабабнинг мавжудлиги инсон ҳаракатининг йўналишини тушунтирмайди, балки фақатгина инсон фаолиятининг имконий сабабини очади. Бу сабаб охирги мақсадга етишгандагина намоён бўлади. Охирги мақсад ҳар қандай инсон фаолиятининг маёғидир. Шундай қилиб, шахснинг ички руҳий фаолиятининг мазмуни, шахснинг яширин имкониятларини ўз-ўзидан очилишининг сабаби, охирги мақсадга эришиш учун интилиши зарурий тарзда руҳий тадқиқотлар чегарасидан чиқиб кетади ва фалсафа соҳасига дахлдор бўлади [11]. Шунинг учун ҳам Адлер ана шу муаммоларни ҳал қилишда фалсафий нуқтаи назардан ёндашишга мажбур бўлган.

Хулоса қилганда, Адлер инсон ички тузилмасига хос бўлган, уни бошқариб ва йўналтириб турадиган қандайдир илоҳий куч мавжудлигини тан олади. У лойиҳавий илоҳият таълимотини илгари суради. Бу таълимотга кўра, ҳар бир шахс онгсиз равишда “агар бундай бўлганда” ҳаёт фалсафаси лойиҳасини қўллайди, ҳаёлида ўз ҳаётининг илоҳий режасини, лойиҳани тузади. Бу унинг хулқини, ўзига хос ҳаёт тарзини бошқаради, унинг ёрдамида охирги мақсадга эришилади. Адлернинг фикрича, мазкур режа ёки лойиҳа инсон қалбининг онгсиз қатламларидан ўрин олади. Шунинг учун

хам инсонга ана шу дастлабки лойиҳани англаб етишига ёрдам бериш зарур. Шунда у охириги мақсадга етишда ўз ҳаёт фалсафасига эришади, камчиликларини тузатади. “Индивидуал психология”нинг асосий вазифаси ҳам, Адлерга кўра, ана шу илоҳий ижодкор кучни намоён қилишдан иборат.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – Москва: Фонд “За экономическую грамотность”, 1995. – 155 с.
2. Ларошфуко Ф. Максимы. Б. Паскаль. Мысли. Ж. де. Лебрюйер. Характеры. – Москва, 1990. – 176 с.
3. Ницше Ф. Собр. соч. Т. 1. – Москва, 1990. – 325 с.
4. Сино, Ибн. Шифо // Юсуф Мусо. Ибн Сино фалсафасида социология ва сиёсат. – Қоҳира, 1952.
5. Файхингер Г. Философия как если бы. – Москва: СПб, 1961.
6. Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент, 1993. – 186 б.
7. Adler A. Understanding Human Nature. –N.Y., 1928. – P. 26
8. Adler A. Individual Psychology of Alfred Adler: A systematic presentation in selections from his writings. - N.Y., 1964. - P. 129.
9. Adler A. Superiority and Social Interest: A collection of later writings. - N.Y., 1979. - P. 39.
10. Adler A. Cooperation Between the Sexes: Writings on women, love and marriage, sexuality and its disorders. -N.Y., 1978. - P. 78.
11. Adler A. The Progress of Mankind // Individual Psychol., 1982. Vol. 38. №1. – P. 14.